

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIIY TA’LIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
QARSHI DAVLAT UNIVERSITETI**

TAHRIRIYAT HAY’ATI

Bosh muharrir: prof. Nabiye D.H.

Bosh muharrir o‘rinbosari:

f.-m.f.d. Bekpulatov I.R.

Mas’ul kotib: dots. Ne’matova Y.O.

Tahririyat hay’ati a’zolari:

prof. Bahriddinova B.M.

prof. Bo‘riyev O.B.

prof. Yoziyev L.Y.

prof. Jabborov A.M.

prof. Jumayev T.J.

f.-m.f.d. Imomov A.A.

k.f.d. Kamolov L.S.

prof. Kuchboyev A.E.

prof. Mengliyev B.R.

prof. Normurodov M.T.

prof. Nurillayeva Sh.N.

prof. Nurmanov S.E.

p.f.d. Oripova N.X.

prof. Ochilov A.O.

prof. Tojiyeva G.N.

prof. To‘rayev D.T.

prof. Umirzakov B.Ye.

prof. Xayriddinov B.X.

prof. Xolmurodov A.E.

prof. Choriyev S.A.

prof. Shodiyev R.D.

prof. Shodmonov N.N.

prof. Erkeyev A.P.

prof. Ernazarova G.X.

prof. Eshov B.J.

prof. Qurbonov Sh.Q.

prof. Qo‘yliyev B.T.

prof. Bekmurodova G.H.

dots. Ro‘ziyev B.X.

dots. Eshqorayeva N.G‘.

dots. Xolmirzayev N.S.

dots. Hamrayeva Y.N.

prof. Bobonazarov G‘.Y.

prof. Shukurov O.M.

f.f.d. Imomova G.M.

dots. Rizayev B.X.

f.f.f.d. Musayeva D.T.

prof. Imanova G.T.

**2024
3(1)**

QarDU xabarlari
Ilmiy-nazariy, uslubiy jurnal

Muassis: Qarshi davlat universiteti

Jurnal Qashqadaryo viloyati

Matbuot va axborot boshqarmasi

tomonidan 2010.17.09 da

**№ 14–061 raqamli guvohnoma
bilan qayta ro‘yxatdan o‘tgan.**

Musahhihlar:

Shodmonova D.E.

Tursunboyev B.N.

Pardayeva D.R.

Sahifalovchi:

Yuldoshev D.N.

Texnik muharrir:

Raxmatov M.

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi

Vazirlar Mahkamasi huzuridagi

Oliy attestatsiya komissiyasi

Rayosatining qarorlari bilan fizika-
matematika, kimyo, biologiya, tarix,
falsafa, siyosatshunoslik, filologiya,
pedagogika-psixologiya va iqtisod

fanlari bo‘yicha doktorlik

dissertatsiyalari asosiy ilmiy

natijalarini chop etish tavsiya etilgan

ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.



**Jurnal 2009-yilda tashkil
etilgan.**

**Yiliga 4 marta
chop etiladi.**

MUROJAAT UCHUN MANZIL:

Pochta manzili: 180003, Qarshi,
Ko‘chabog‘, 17. Qarshi davlat universiteti,
Filologiya fakulteti binosi, 107-xona.

Telefon: 97-222-10-80

TelegramID:

https://t.me/Qardu_Xabarlari2024

Elektron pochta: qardu_xabarlari@mail.ru

Veb-sayt:

<https://qarshidu.uz/oz/page/ilmiy-jurnal-NEW>

**Ijtimoiy-gumanitar
fanlar**

Jurnaldan olingan materiallarga “QarDU
xabarlari” jurnalidan olindi”, degan havola
berilishi shart. Mualliflardan kelgan
materiallar egalariga qaytarilmaydi.

MUNDARIJA

TARIX

Sh.A.Indiaminova Buyuk ipak yo'li mamlakatlari ma'naviy taraqqiyotida samarqand sug'di madaniyatining o'rni.....	4
H.A.Aminov Shayboniyar davrida "shamoil"ga bitilgan sharhlar.....	9
Ш.С.Норов Деятельность молодёжных организаций в занятости молодого поколения: исторический анализ на примере Зарафшанского оазиса.....	13
S.Djumanov Allomalar ilmiy merosini o'rganish va diniy qadriyatlarimizni tiklash borasida qabul qilingan huquqiy hujjatlar va ularning mohiyati.....	18
H.Abduraximov O'zbekiston respublikasining shveytsariya konfederatsiyasi bilan hamkorlik munosabatlari tarixi.....	24

FALSAFA

F.M.Bafojev Xalqaro munosabatlarni tadqiq qilishda sun'iy intellekt texnologiyalari.....	32
F.Y.Qodirov Shaxs fuqarolik madaniyatining ijtimoiy ahamiyati.....	37
М.С.Насруллаева Философский анализ критики трансгуманизма в христианстве...	43
G.X.Bekmurodova Iqtisodiy destruksiya: ijtimoiy-falsafiy talqin.....	49
S.S.Khamdamova Ecological culture in a modern cross-cultural system.....	55
S.A.Choriyev, S.E.Avazov Mehnat migratsiyasining shakl va mazmuni.....	60
Sh.B.Xonimov Globallashuv sharoitida ma'naviy-mafkuraviy jarayonlarning yoshlar ongiga ta'siri.....	64
Sh.Sh.Hasanov Siyosiy ziddiyatlarning genezisi va ularning namoyon bo'lish shakllari...	68

FILOLOGIYA

F.U.Rajabov Omoleksemalarning polisemem, polifunksional, enantiosemitik, paronim va variantdosh leksemalar bilan o'zaro o'xshash va farqli tomonlari.....	76
S.Toshtimerova The theoretical semantics of blue colour category in english and uzbek languages.....	80
Y.Y.Tursunova Abdulla Qahhor qissa va hikoyalari antroponimlarining lingvomadaniy xususiyatlari.....	84
I.F.Xazratova The linguistic and cultural research of the concept of "justice" in uzbek and english languages.....	88
Э.Ж.Зиёхиддинова Жанровое многообразие фантастической литературы: от классической сказки до научной фантастики.....	92
X.Sh.Narxodjayeva Rasmiy nutqiy muloqotda hurmatning ifodalanishi.....	95
M.Sh.Aliqulova Oksyumoron hodisasining badiiy matnda qo'llanishi (Aleksandr Kuprin asarlari misolida).....	98
D.J.Xalilova Ijodkor falsafiy konsepsiyasi.....	101
N.K.Ochilov Epik klishe va formulalarning doston ijrochiligida tutgan o'rni.....	106
B.X.Rizayev Davr illatlarining ijtimoiy-hajviy tiplar talqinida fosh etilishi.....	110
R.T.Ergashova Cognitive features of aviation terms aviatsiya terminlarining kognitiv xususiyatlari.....	114
T.Kenjayeve Fitrat publisistikasida ijtimoiy-estetik talqin.....	119
X.J.Jabborov Qashqadaryo shevalarining o'rganilish tarixidan.....	125
D.N.Yuldoshev, M.K Usmonova Matyoqub Qo'shjonov va qodiriyshunoslik muammolari.....	133
N.Farmonov Classification of the characters of the novel <i>Jennie Gerhardt</i> by T. Dreiser..	138

Ф.Кодирова Теория словосочетаний в лингвистике.....	143
N. Y.O‘roqova Xalq lirikasida daraxt obrazining genezisi, badiiyati masalasi.....	148

PEDAGOGIKA

M.M.Yaxiyaxonova 1- sinf o‘quvchilariga “informatika va at” fanini o‘qitishda vizuallashtirish usullaridan foydalanish.....	155
Sh.Z.Raxmatullayeva Boshlang‘ich ta’limda nutqiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga doir o‘quv topshiriqlari tahlili.....	162
H.X.Botirov Maktablarning raqobatbardoshlik darajasini aniqlash diagnostikasini ishlab chiqish.....	168
Z. Sh. Negmatova Sinfdan tashqari o‘qish asosida o‘quvchilar ijodiy tasavvurini shakllantirish pedagogik muammo sifatida.....	173
Sh.Z.Raxmatullayeva, N.J.Oromova Adabiy ta’limda nazariy ma’lumotlarni tanlash va ulardan foydalanishning o‘ziga xos jihatlari.....	177

PSIXOLOGIYA

N.Norxadjayeva Psixologlarda kasbiy kompetentlikni rivojlantirish.....	184
---	-----

SIYOSATSHUNOSLIK

M.M.Shodiyev Huquqiy madaniyatning funksional asoslari.....	189
--	-----

Modern English Grammar - On Historical Principles – Part VI – Morphology. Yutang Press (August 21, 2013), – 586 p.

2. Фортунатов Ф.Ф. Сравнительное языковедение // Избранные труды / Отв. ред. М.Н.Петерсон. т.1. – М: Учпедгиз, 1956. – С.23-191.

3. Виноградов В.В. Вопросы изучения словосочетаний // Исследования по русской грамматике. – М.: Наука, 1975. – С. 231-254.

4. Махмудов Н., Нурмонов А. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – Б. 132.

5. Аристотель. Поэтика. – М.: Соцэкгиз, 1927. – С.83.

6. Delbrück В. Сравнительный синтаксис индоевропейских языков / Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen. 3 Bände. Trübner, Straßburg (1893), 1900.

7. Павлов В.М. Понятие лексемы и проблема отношений синтаксиса и словообразования. – Ленинград: Наука, 1985. – С. 100 с.

8. Задорожный М. И. Являются ли словосочетания строительным материалом для предложения? // О преподавании русского языка и литературы в киргизской школе. Вып. 5. – Фрунзе, 1980. – С. 39-66. О номинативном и строевом потенциале словосочетаний // Структурно-функциональный анализ языковых единиц. Сб. научн. тр. - Иркутск, 1985. – С. 118-137.

9. Фоменко Ю. В. Является ли словосочетание единицей языка? // Филологические науки. 1975. -№ 6. – С. 60-65.

10. Фоменко Ю. В. Является ли словосочетание единицей языка? // Филологические науки. 1975. -№ 6. – С. 60-65.

11. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – Москва: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.

12. Преображенский А. Г. Этимологический словарь русского языка: В 2. – х т. – М.: ГИС, 1991. – 716 с.

XALQ LIRIKASIDA DARAXT OBRAZINING GENEZISI, BADIYATI MASALASI

O‘roqova Nafosat Yoriyevna

Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Buxoro davlat universiteti dotsenti

n.y.uroqova@buxdu.uz

ORSID: 0000-0003-4665-3325

UDC:82-145

Annotatsiya: Badiiy asarning spetsifikasini ta’minlovchi unsurlardan biri bu – obrazlilikdir. Badiiy adabiyotda olamning badiiy manzarasini ifodalash uchun turli-tuman obrazlardan foydalanib kelinadi. Zero, barcha adabiy tur va janrlar asosida inson omili asosiy o‘rinda turadi. Inson – tabiat – borliq kesishmasida anglangan badiiy tafakkur inson obrazi atrofida aylanadi. Mazkur jarayonda floristik obrazlarning mavqeyi alohidadir. Ulardan ijtimoiy muhitni yoritishda, xalq turmush-tarzinini yorqin gavdalanitirishda foydalaniladi. Kuzatishlarga ko‘ra, insonlarning xarakter-xususiyatlari, orzu-umidlari, dard-u alamlari, armonlari ko‘p hollarda mazkur obrazlar orqali ifodalanadi. Bunda ramziy-timsoliy tafakkur inobatga olinadi. O‘zbek adabiyoti, xususan she’riyatda floristik obrazlar ko‘p uchraydi. Ularning genezisi folklor asarlariga borib taqaladi. Xalq lirikasida mazkur obrazlar orqali kishilarning his-kechinmalari ifodalangan. Maqolada flora olamiga mansub daraxt obrazining xalq qo‘shiqlaridagi o‘rni tadqiq qilingan. Ayrim ilmiy izlanishlarda folklorga oid barcha janrlar doirasida bu muammo xususidagi mulohazalarni uchratishimiz mumkin. Biroq aynan xalq lirikasida daraxt obrazining poetik ifodasi maxsus o‘rganilmagan. Shu jihatiga ko‘ra, mazkur maqola dolzarblik kasb etadi. Unda xalqimizning qadimda daraxtlarga bo‘lgan e’tiqodiy qarashlari aks etgan va nazariy asoslari keltirilgan.

Kalit so‘zlar: badiiy adabiyot, she’riyat, lirika, olamning badiiy manzarasi, xalq qo‘shiqlari, obraz, floristik obraz, daraxt, ramz

THE GENESIS OF THE IMAGE OF THE TREE IN THE FOLK LYRICS, THE PROBLEM OF ART

Abstract: One of the elements that provide the specificity of an artistic work is imagery. Various images are used to express the artistic view of the world in fiction. After all, the human factor is in the main place on the basis of all literary types and genres. Artistic thinking realized at the intersection of man - nature - existence revolves around the image of man. In this process, the position of floristic images is special. They are used to illuminate the social environment and vividly embody the people's lifestyle. According to observations, people's character traits, hopes, pains and dreams are often expressed through these images. Symbolic thinking is taken into account. Floristic images are often found in Uzbek literature, especially poetry. Their genesis goes back to folklore works. People's feelings are expressed through these images in folk lyrics. The role of the image of a tree belonging to the world of flora in folk songs is studied in the article. In some scientific studies, we can find reflections on this problem within all genres of folklore. However, the poetic expression of the image of a tree in folk lyrics has not been specially studied. According to this aspect, this article is relevant. It reflects the ancient beliefs of our people about trees and presents their theoretical foundations.

Key words: fiction, poetry, lyrics, artistic landscape of the world, folk songs, image, floristic image, tree, symbol

Kirish. Turkiy xalqlarning ibtidoiy tasavvurlariga ko'ra, o'simliklar qatori daraxtlarning ham joni va ruhi bo'lgan. Ular har bir kishining o'z umr daraxti bo'lishiga ishonganlar va shunga ko'ra daraxtlar bilan muomala-munosabatga kirishganlar. Totemistik qarashlarga ko'ra, odamning tug'ilishi muayyan daraxt bilan bog'liq, chaqaloqlarning joni tug'ilishdan avval daraxtda makon topadi va u vafot etgandan keyin yana daraxtga qaytadi. Xalq tomonidan alohida e'zozlanib, muqaddas sanalgan daraxtlar talaygina. Bularga tut, tol, archa, qayrag'och, terak, chinor, olma, anjir, anor, bodom kabilarni misol keltirish mumkin. Mazkur daraxtlar umumiy holda umr, oila, farzand, sevgi g'oyalarini tashigan.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada xalq lirikasida daraxt obrazining genezisi, badiiyati masalasini tadqiq qilishda qiyosiy tarixiy, qiyosiy-tipologik, lingvistik, analitik tahlil usullaridan foydalanildi. Shunga ko'ra, xalq lirikasida qo'llangan daraxt obrazlarini 2 ga bo'lib tasniflash maqsadga muvofiqdir:

1. Manzarali daraxt obrazlari
2. Mevali daraxt obrazlari

Manzarali daraxtlar flora olamini boyitishda, atrof-muhitni kislorod bilan to'yintirishda, sanoatda hamda insonlarga estetik zavq ulashishda qo'l kelsa, mevali daraxtlar mazkur xususiyatlar qatorida asosiy ozuqa manbai ham sanaladi. Qadimdanoq ularga ilohiy mavjudlik sifatida qarash shakllangan. Daraxtlarning turli mo'jizaviy fazilatlarini e'tirof etib kelingan.

Natijalar va muhokama. Turkiy xalqlarda tol poetik obrazi azaldan qo'llanib kelingan bo'lib, u ramziy obraz darajasida shakllangan. Tol daraxtidan turli narsa-buyumlar, jumladan, idish-tovoqlar, uy-ro'zg'or buyumlari yasalgan. Kunduzi issiqda mehnat qilib toliqqan odamlar uning soyasida dam olib, hordiq chiqqanlar:

... Tol ekkanim yo'q edi, jonima,
Toldirdi bilagimni.
Yor sevganim yo'q edi, jonima,
Yondirdi yuragimni [1, 34].

Bunda tol-toldirdi, yor-yondirdi kabi o'zakdosh so'zlarni va bir-biriga uyg'un tovushlarni keltirish orqali ishtiyoq san'ati yuzaga chiqqan.

Odatda, yosh qizchalar, bo'yiga yetgan qizlar sochlariga tol bargaklar taqishib, yigitlar ko'nglini rom etishgan. Vaqtlarini zavqli o'tkazish maqsadida tollar ostida, undan tayyorlangan maxsus qo'lbola moslamalar yordamida halinchaklar uchishgan.

Tol haqida so'z ketganda, uning go'zal bir turi majnuntolni ham eslash joiz:

Uzun qovoq bo'yin bo'lsin,
Majnuntol esa toling bo'lsin,
Mening uyqum sening bo'lsin,
Alla, bolam, alla,
Alla, qo'zim, alla [2, 100].

Majnuntol, asosan, suv bo'yida o'sadi. Yerga qarab egiluvchi, uzun va chiroyli novdalari kelinchak hamda qizlarning sochlariga qiyoslanadi. Ushbu ramziy obraz an'anaviy tarzda bugungi she'riyatimizda ham qo'llanib kelinmoqda. U hamon soch ramzini tashishda xizmat qilayotir.

Qadimiy turkiy xalqlar tomonidan o'z e'tiqodlariga ko'ra e'zozlangan manzarali daraxtlardan biri bu – archadir. U archadoshlar oilasiga mansub doimiy yashil daraxt va butalar turkumiga kiradi. Archaning yetmishga yaqin turi bor. u bir jinsli, bir yoki ikki uyli, shamol yordamida changlanuvchi, ignabargli o'simlik [12].

Archa tog'li hududlar va o'rmonli o'lkalarda manzil topadi. Ammo bugungi kunda istirohat bog'lari uchun manzarali o'simlik sifatida yetishtiriladigan eng mashhur ignabargli daraxtlardan biriga aylangan. "Sening ayvon" xalq qo'shig'i tarkibida bu obrazdan unumli foydalanilgan. Uning tog'da o'sishi, ming yillar davomida umr kechirishi, foydali xususiyatlari poetik fikr zahiriga singdirilgan.

Tog'da archa ming yil umr ko'rarmi?
Shoxi sinsa, zargar kumush qilarmi?
Zargarning qilgani kumush bo'larmi?
Bilib bergan ko'ngil judo bo'larmi?... [1, 28]

O'zbek sunnat to'yi marosimi tizimidagi "o'tin oshi" udumida o'ynaladigan an'anaviy "qavzoq" o'yini ham daraxt ruhlari to'g'risidagi mifik qarashlar ta'sirida kelib chiqqan bo'lib, bu borada folklorshunos olimlarimiz M.Jo'rayev hamda D.O'rayevalar quyidagicha fikr bildirganlar: "Boysun tumanining Sariosiyo, Gumatak, Qo'rg'oncha, Avlod, Rabot, To'da, Aylangari, Pasurxi va Gaza qishloqlarida "o'g'il to'yi" marosimidan avval "o'tin to'yi" qilinadi. To'y oshi berilishidan ikki kun avval o'tkaziladigan mazkur udumning mohiyati to'y uchun zarur bo'lgan o'tinni tog'dan olib kelishdan iboratdir. O'sha kuni qishloq oqsoqolining tashabbusi bilan yosh yigit-yalanglar qurigan archa daraxtining shox-shabbalaridan o'tin yig'ish uchun toqqa chiqib ketadilar. "O'g'il to'yi" bo'ladigan xonadonda "o'tin yig'uvchilar" uchun maxsus ziyofat tayyorlanadi. Yigitlar toqqa chiqib o'tin yig'adilar va yig'ilgan o'tinni eshaklarga ortib qishloqqa qaytishdan avval archalardan bittasining po'stlog'ini shilib oladilar. Archa po'stlog'i boysunliklar lahjasida "qavzo" deb yuritiladi. Yigitlar orasidan bir chaqqon, o'yinga usta, sho'xrog'i ana shu po'stloqlarni ko'krigiga, beliga, ikki qo'llariga bog'lab, yuzi va boshiga po'stloqdan niqob tayyorlab kiyib oladi. Niqob kiygan yigit o'tinchilarning oldiga tushib o'ziga xos harakatlar bilan raqs tushgancha, to'yxonaga kirib keladi. To'yxonada to'plangan odamlar ularni qiyqiriq, kulgi va shodiyona bilan qarshi oladilar. Niqob kiygan yigit davra o'rtasiga tushib doira jo'rligida raqs tushadi. To'y egasi yigitlarga turli-tuman sovg'alar hadya etadi... bu o'yinning "o'g'il to'yi"da o'ynalishi to'ybolaga baxt, sog'lik baxsh etadi deb qaraladi" [3, 174-175].

Demak, archa daraxtining bu kabi qadimiy marosimlarni o'tkazishda alohida o'rni borligini ko'rishimiz mumkin. Archa kabi uzoq yashovchan, sog'lom, chidamli bo'lsin deya ushbu daraxtga irim qilganliklari ularning tabiat kuchlariga inonchlari kuchli bo'lgani alomatidir.

Bo'yingdan o'rgilay, yor-ey, bo'yi niholim-ay, do'st, yor-ay,
Go'zallar ichida bir tup chinorim-ey, do'st, yor-ay,
Chinorning bargidek-ay, titraydi jonim-ay, ajab, yor-ay,

Hamisha asrasin sizni Xudoyim-ay, do'st, yor-ay,

O'zing oshno, diling begonalarda, ha, do'st, yor-ay [1, 87].

Xalq lirikasining yana bir go'zal namunasi "Asil yor" da manzarali daraxtlardan chinor obrazi qo'llangan. O'xshatish san'ati orqali oshiqning bo'y-basti, alp qomati chinorga tenglashtiriladi. Qizning yigit haqidagi o'ylovlari, sevgi-muhabbatga to'la qalbi uning o'z jonini ham chinor barglaridek titroqqa soladi. Ko'rinadiki, ketma-ket qo'llangan o'xshatish san'ati misralarning badiiy go'zal chiqishini ta'minlagan. Yigitlar qomatining chinorga mengzalishini boshqa ko'plab qo'shiqlarda ham kuzatishimiz mumkin:

Yigitlar ichinda bo'ylari chinor,

Shul yorni axtarib getmasam bo'lmas [1, 110].

Chinorning yana bir xususiyati – ming yillar davomida qurimasdan, doimo ko'karib, yashnab turishidir:

Dunyolarning quvonchiga to'la bo'lg'in, alla,

Chinordayin umr ko'rg'in, zavqqa to'lg'in, alla [2, 140].

Umrboqiyiligining sababi o'laroq xalq orasida turlicha afsona va rivoyatlar yuradi. Shulardan biri "Iskandarning obi hayot suvini ichmoqchi bo'lishi haqidagi afsona" [3, 267-268] dir. Demak, bu kabi afsonalarga suyanib, xulosa chiqarsak, tiriklik – hayot suvining chinor tagiga quyilishi uning uzoq yillar davomida yashovchanlik xususiyatini yuzaga keltirgan. Shundan beri ota-bobolarimiz chinorning mo'jizaviy daraxt ekanligiga e'tiqod bilan qaraganlar.

Turkiy xalqlar orasida muqaddas sanalgan daraxtlardan yana biri bu – tut. U o'zining flora olamiga ko'rsatgan faol ijobiy ta'siridan tashqari, mevasi, xo'jalik va sanoatda ishlatilishi, estetik zavq berishi bilan farqlanadi. Badiiy adabiyotda tut – bag'rikenglik ramzi sanaladi. Chunki uning soyasidan, mevasidan el hamisha bahramand bo'lib kelgan. Tut mevasi tabobatda ham juda foydali bo'lib, u nafaqat insonlarning, balki jamiki jonzotlar: hayvonlar, qushlar, qurt-qumursqalarning asosiy ozuqasi hisoblangan. Tut daraxti mevasi juda mayda, shig'il hosil beradi. Nutqimizda tez-tez ishlatiladigan "tutday to'kilmoq" iborasi shundan kelib chiqqan. Tutni bittalab termaydilar, aksincha, tagiga sholcha solib, tayoq yordamida qoqib oladilar. Uning mevasidan qaynatib tayyorlangan suyuq shirinlik nomi shinni deb ataladi. U, asosan, qish oylarida tanovul qilinadi hamda tomoq va oshqozon-ichak kasalliklari uchun davo bo'lishi tibbiyotda isbotlangan.

Barcha turdagi xalq lirikasida tut bilan bog'liq qo'shiqlarga duch kelishimiz mumkin:

Yengli ko'ylak etagiga

Tut qoqaylik, yor-yor.

Kuyov pochcham bag'riga

O't yoqaylik, yor-yor [1, 377].

Yoki:

Jonim bolam, alla-yo,

O'rgilib ketsin, onang, alla,

Tut yog'ochdan beshiging, alla

Termulib o'tsin, onang, alla [2, 61].

Ma'lumki, turkiy xalqlarda chaqaloq dunyoga kelgach, uni tut, tol, yoki boshqa mevali daraxtlardan yasalgan beshikka belaganlar. Agar chaqaloq o'g'il bola bo'lsa, uning nomiga atab terak ekanlar. Bola ulg'aygach, ana shu teraklardan unga atab imorat qurilgan. Vaqti kelib, inson vafot etganda, uni yuqoridagi daraxtlardan yasalgan yog'och tobutga solishgan. Aza marosimlarini kuzatadigan bo'lsak, tobut oldida daraxt tanasidan sindirib olingan uzun va to'g'ri o'sgan cho'pni hassa qilib ushlab, mayit qabrga qo'yilib,

ustidan tuproq tortilgach, hassalarni qabr boshiga yoki atrofiga suqib qaytish an'analari bugungi kunda ham saqlanib qolganligini ko'rishimiz mumkin. Bunda xalqning daraxtlar bilan bog'liq e'tiqodi mavjudligi yorqin namoyon bo'ladi.

Qadimiy qo'shiqlarda mevali daraxtlar va meva obrazlari juda ko'p jihatdan hosildorlik kultlari bilan bog'langan. Shulardan eng faol qo'llanuvchi meva bu – olmadir. Mazkur obrazni biz folklorning barcha janrlarida birdek uchratishimiz mumkin. Misralarda qo'llangan ma'lum bir so'z poetik obraz darajasida shakllangan taqdirda yoki biror ramziy ma'noni tashigan holida ham, u har qaysi lirik asarda turlicha ma'noni ifodalab kelishi tabiiy holdir. Bu jarayon so'zning alohida xususiyatlaridan kelib chiqqan holda belgilanadi:

Olma, dedim, yuzingni,
Ololmadim so'zingni.
Hidlab ko'rib o'zingni,
Rayhon, desam, uyalma [1, 54]

“Uyalma” qo'shig'ida kelgan olma so'zini ikki ma'noda tushunish mumkin:

1. Meva
2. Fe'lining bo'lishsiz shakli

Bandning birinchi misrasida kelgan olma obrazi yorning yuziga o'xshatilgan. Oshiq yigit sevgilisi yuzlariga mahliyo bo'lib, uning chehrasini olmadek tarang va chiroyli ekaniga urg'u bermoqda. Olmaning yana bir ma'nosini uqish uchun kitobxon o'ta diqqatli bo'lmog'i lozim. Bunda yigit qizdan uyalmasligini, yuzini teskari o'girmasligini so'rayapti. Yorining bir so'zini ham ololmagani, ya'ni tinglay olmaganini ta'kidlayapti.

“Qoshing qarosi” xalq lirikasida qo'llangan qizil olma obrazi ramziy ma'no tashiydi.

Qoshing qarosi olamga mashhur,
Qizil olma beray – qo'yningga yashir.
Bergan qizil olmam qo'yningda tursin,
Menga bergan va'dang ko'nglingda tursin!
Qoshingni qarosi yuvsa ketarmi?
Seningdek toza gul bog'da bitarmi?
Seningdek toza gul bog'da bitganda,
So'rab borsam – bog'bon menga sotarmi? [1, 37]

Mazkur obrazni ikki xil talqin qilishimiz mumkin:

1. Qizil olma – sevgi, muhabbat ramzi
2. Qizil olma – farzand ramzi

Ko'pgina xalq rivoyat va afsonalarida, dostonlarda, qisqasi, folklorning barcha yo'nalishlarida olma obrazini uchratamiz va u mehr-muhabbat, yor yoki uning siynasi, farzand kabi ramziy timsollarni ifodalab kelishi kuzatiladi.

Oq olma, qizil olma pishmaydikan,
Ikki yaxshi bir yerga tushmaydikan.
Ikki yaxshi bir yerga tushib qolsa,
Bu dunyodan o'tganing bilmaydikan [1, 4].

Ushbu misralarda olmaning ikki xil tusdagi ko'rinishi aytilgan. Bunda qadimgi xalqlarning ibtidoiy tasavvurlarga tayanib, daraxtlarni jinslarga: erkak va ayolga ajratganliklarini inobatga olsak, oq olma – o'g'il bolani, qizil olma esa qiz bolani bildiradi.

Ko'pincha olma obraziga yondosh obraz sifatida anor mevasi qo'llanadi. U serhosillik, baraka ramzi bo'lib keladi:

Bog'im bor-u bog'im bor,

Bog'imda anorim bor.

Armoni yo'q qizman-ey

Lafzi halol yorim bor [1, 170]

“Shuning uchun ham suv va hosildorlik ma'budasi Anaxita ko'pincha mo'l hosil baxsh etuvchilik xususiyatini anglatuvchi timsoliy ne'mat – anor ushlagan holatda tasvirlangan. Xususan, qadimiy Varaxshadan topilgan osori atiqalar orasida o'ng qo'lida anor ushlab turgan ayol haykalchasi ham bor... Qadimda anor mevasi serfarzandlilik baxsh etish xususiyatiga ega, deb tasavvur qilinganligi sababli xalqimizning hunarmandchilik buyumlarida, xususan, kelinlar sepi uchun mo'ljallab tayyorlangan palak va so'zanalarga ham anor tasviri naqshlangan” [3, 284-285]. Demak, turkiy xalqlarda anor juda qadrli daraxt hisoblangan va mifologik dunyoqarashga ko'ra uning buyuk qudratiga ishonch kuchli bo'lgan.

“Omon yor-5” variantida anor obrazining ma'no maydoni yanada kengayadi:

Bog' ichida anorim,

Va'da shumidi, yorim?

Va'da shu bo'lsa, yorim,

Qayda orzu-armonim-ey?

Yor, aylanay, omon yor,

Kuydirganingdan [1, 181].

Mazkur o'rinda anor timsoli qaysar, bevafo yor ramzini ham ifoda etganki, buni oshiq yigitning “kuyish” laridan anglash qiyin kechmaydi.

Kichkina chorbog' ichida

Olmali boqqa kirib,

Shaftolida sindi qo'lim.

Yaxshi yor izlab yurib,

Yomon bilan o'tdi umrim [1, 175].

Mifologik tasavvurlarga asoslanadigan bo'lsak, yuqorida keltirilgan misralardagi olma poetik obrazining yana bir ma'nosi – visol yoki vafodorlikdir. Lirik qahramon balog'atga yetgach, o'zi uchun vafoli, diltortar yorni orzulaydi: “olmali bog'ga kiradi”. Ammo uning bu niyati chippakka chiqib, umrini o'zi xohlamagan hamroh bilan o'tkazishga majbur bo'ladi. Shaftoli xiyonat, qalbaki sevgi kabi ramziy ma'nolarni ifodalab kelgan. Demak, mazkur xalq qo'shig'ida olma va shaftoli obrazlari parallel qo'yilib, vafodorlik-bevafolik tushunchalarini aniqlashtirishda qo'l kelgan.

“Eshik oldi zardoli” qo'shig'ida qadimiy mevalardan biri o'rik haqida gap ketadi. Ma'lumki, o'rik o'zining juda ko'p shifobaxsh xususiyatlari bilan boshqa mevalardan oldingi o'rinda turadi. Ayrim hududlarda uni zardoli nomi bilan ham atashadi. Odatda, hovlilarning old qismiga o'rik ekkanlar. Uni tutga o'xshab tayoq bilan urib, sholchalarga qoqib olishgan. Bunda yosh, baquvvat yigitlar yordamidan foydalanishgan:

Eshik oldi zardoli,

Mevang bormi olgani?

Bir ishorat qilmasang,

Haddim bormi borgani? [1, 201]

“Pardevor” qo'shig'ida bizga juda yaxshi tanish bo'lgan jiyda obrazi bor. U ayni bahor chog'i gullaydi va hidi butun atrof-muhitni egallab oladi. Bahor faslida uyg'onish, yasharish jarayoni sodir bo'ladi. Jiyda, odatda, salbiy ma'noda salbiy obrazlar bilan yonma-yon keltiriladi. Xarakter-xususiyatida o'zgarish sezilgan, qizlarga yoki, aksincha, yigitlarga intilish ishtiyoqi kuchaygan balog'atga yetgan yoshlarga “jiyda ta'sir qilibdi” degan fikr bildiriladi. Ilmiy adabiyotlarda jiydaning inson uchun xavfli efir moyi ishlab chiqarishi aniqlangan. Jiyda cho'l va suvsiz yerlarda o'sadi. Bargining rangi kulrang

bo'lib, daraxtning umumiy ko'rinishi e'tiborni jalb etmaydi, ko'rimsiz. Jiyda ostida falokat keltiruvchi ruhlar, ins-u jinslar makon qurishi haqidagi turli mish-mishlar hamon xalq orasida yuradi. Shu bois jiydaning yonida uzoq o'tirish, uxlab qolish yomon oqibatlariga olib keladi, degan qarashlarga duch kelamiz. Hatto biroz g'alati gapirgan yoki noodatiy ishlarga qo'l urgan kishilarga nisbatan "jiydaning ostida qolgan" iborasi ishlatiladi:

Hovuz bo'yida jiyda,
Jiydaning guli mayda.
Hammaning yori uyda,
Bizning darbadar qayda? [1, 69]

Qo'shiqda sadoqatsiz, bevafo yor obrazi jiyda obraziga parallel holda gavdalanitirilgan. Chunki jiyda mevasi sevib yeyilsa-da, buning aksi o'laroq, rangi yoqimsiz. Gulining hidi jihatidan ham xavfli daraxt bo'lgani uchun bevafo yorga qiyoslangan.

Xulosa. Millat kundalik turmushining badiiy ifodasi, umuminsoniy qadriyatlarning tarkibiy qismi sifatida xalq poeziyasi millatning uzoq asrlik poetik xotirasini jamlaydi. Bunda olamning badiiy manzarasini aks ettirishda, floristik obrazlar xususan, daraxt timsollari muhim o'rin tutadi. Ular orqali xalq ko'nglidagi dardlarini, qalb kechinmalarini yorqin ifoda eta olgan. Xalqning ko'p asrlik turmush tarzi, taraqqiyoti mifologik qarashlar zaminida shakllangan. Bu esa, o'z navbatida, milliy poeziyaga ta'sirini o'tkazgan. Daraxtlarning jonli va ongli, oliy ruhga ega degan e'tiqodiy qarashlar bugungi kunimizga qadar saqlanib qolmoqda. Mazkur masala ilmiy-nazariy jihatdan keng tadqiq etilishga muhtoj.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Шоода-шоода марварид: Ўзбек халқ қўшиқлари. – Т.: “Шарқ”, 2006. – 416 б.
2. Энг сара аллалар. Нашрга тайёрловчи Абдумурод Тилавов; – Т.: Адабиёт учқунлари, 2017. – 144 б.
3. Jo'rayev M., O'rayeva D. O'zbek mifologiyasi. – Т.: O'qituvchi, 2019. – 558 б.
4. Алавия М. Ўзбек халқ маросим қўшиқлари. – Т.: Фан, 1974. – 224 б.
5. Мусакулов А. Ўзбек халқ лирикаси. – Т.: Фан, 2010. – 308 б.
6. Куронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. – Т.: Akademnashr, 2010. – 398 б.
7. Турдимов Ш.Г. Поэтические символы в узбекских народных лирических песнях. Дисс., канд., филол. наук. – Т.: 1987. – 184 с.
8. Rustamova G. O'zbek folklorida daraxtlar obrazi. Monografiya. – Т.: Fan ziyosi nashriyoti, 2023. – 128 б.
9. Имомов К., Мирзаев Т., Саримсоков Б., Сафаров О. Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди. – Т.: Ўқитувчи, 1990. – 304 б.
10. O'roqova, N. (2024). Abdulla Oripov lirikasida ramziy-floristik obrazlar ifodasi. Центральноазиатский журнал междисциплинарных исследований и исследований в области управления, 1(3), 193-199.
11. Yoriyevna O. N. et al. Zamonaviy o'zbek she'riyatida floristik obrazlar talqini //Scientific approach to the modern education system. – 2024. – Т. 2. – №. 24. – С. 26-32.

QarDU XABARLARI

Ilmiy-nazariy, uslubiy jurnal

Qarshi davlat universiteti kichik bosmaxonasida chop etildi.

Manzil: 180003, Qarshi shahri, Ko'chabog' ko'chasi, 17.

Indeks: 4071

Terishga 2024-yil 24.06.da berildi.

Bosishga 2024-yil 26.06. da ruxsat etildi.

2024-yil 27.06.da bosildi.

Ofset qog'ozi. Qog'oz bichimi 60x84, 1/8.

Times New Roman garniturası. Nashriyot hisob tabog'i 22,35.

Buyurtma raqami: № 35.

Adadi 50 nusxa. Erkin narxda.